

Микола КОРДОН,

доцент кафедри історії України

Житомирського державного університету

імені Івана Франка, кандидат історичних наук

Одіссея Бориса Тена

До 120-річчя від дня народження

Микола Васильович Хомичевський, більше відомий під псевдонімом Борис Тен (Борисфен – антична назва головної ріки України – Дніпра), був усебічно обдарованою, освіченою людиною, справжнім енциклопедистом: поет, музикант-диригент, композитор, мистецтвознавець, мовознавець, педагог, церковний і громадський діяч.

Але найбільше прославився Борис Тен як визначний перекладач, знавець стародавніх і сучасних мов. Він перекладав зі старогрецької, латинської, англійської, іспанської, італійської, німецької, французької, польської, словацької, чеської, російської. Головна ж його заслуга перед українською культурою, основна справа всього життя – переклад на українську зі старогрецької «Одіссеї» та «Іліади» Гомера. Прекрасне знання давньогрецької, віртуозне володіння українською мовою зробили ці переклади за рівнем досконалості унікальними. Вони сьогодні вважаються кращими слов'янськими перекладами Гомера. Видані ці твори відповідно у 1963 і 1978 роках. За ці переклади Борис Тен став лауреатом республіканської премії імені Максима Рильського.

Ось яку оцінку Борису Тену дав визначний український письменник Олесь Гончар: «Я дуже високо шаную його. Він мені подарував свої переклади, яким ціни немає. Я зберігаю про нього найкращу пам'ять. Це людина надзвичайно інтелігентна, високий інтелектуал у нашій культурі. Він завжди випромінював енергетику культури і духовності».

Народився М.В.Хомичевський 9 грудня 1897 року в старовинному українському селі Дермані на Волині. Село було одним із осередків української культури. Тут був монастир, на початку XVII ст. заснована друкарня, пізніше діяла вчительська семінарія.

М.В.Хомичевський – інтелігент у третьому поколінні. Його бабуса Ольга Іваницька була вчителькою Дерманської сільської народної школи. У цій же школі, теж учителькою, працювала й мати – Віра Дормидонтівна (померла в 1929 році). По батьківській лінії він – із родини священика, але батько Василь Іванович працював і на ниві народної освіти.

В 1914 році сім'я Хомичевських переїхала до Житомира. У 1917 році Микола Васильович працював у Житомирському статистичному бюро сільськогосподарського перепису. Це була його перша служба. Пізніше навчався на гуманітарному факультеті нинішнього Житомирського державного університету імені Івана Франка, який було відкрито 16 жовтня 1919 року під назвою Волинський інститут народної освіти. Здібного юнака зарахували до інституту відразу на другий курс. Після закінчення інституту в 1922 році (перший випуск) два семестри працював учителем.

Одночасно з навчанням в інституті й педагогічною діяльністю Борис Тен захоплюється театром і музикою. В 1919 році для «Незалежного театру» він переклав із польської на українську мову драму Ю.Жулавського «Йола». Будучи студентом Інституту народної освіти, разом із Є.М.Кудрицьким почав перекладати «Діалоги» Платона.

Як лектор, пропагандист пісні та музики, він бере участь у роботі першого Волинського радянського хору, яким керував Михайло Петрович Гайдай (1878–1965 рр.) – батько солістки хору, пізніше відомої співачки, народної артистки СРСР Зої Гайдай (1902–1965 рр.). Перед концертами Б.Тену належало вступне слово із загальною характеристикою виконуваних творів. До речі, піаністом і акомпаніатором хору виступав В.С.Косенко, який у Житомирі створив цикл пісень, зріс як композитор.

Музичну освіту Б.Тен здобув у Московському музично-педагогічному інституті. Але це було значно пізніше.

На початок 20-их років припадають перші літературні спроби Б.Тена. Його перший вірш «Ілюзій мережива тонкі...» датований 20 жовтня 1921 року. У 1923 році з'явилася перша публікація в харківському журналі «Червоний шлях» вірша Б.Тена «Роззуюсь на яру траву».

У 20-их роках у Житомирі створюються філії літературних організацій «Плуг» (Спілка селянських письменників), «Молодняк», Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП). Б.Тен належав до творчої організації «Ланка» (згодом – «Марс» – Майстерня Революційного Слова). Туди входили Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Тодось Осьмачка, Борис Антоненко-Давидович, Євген Плужник. В «Історії української літературної мови», виданої 1936 року у Варшаві, видатний український державний, культурний і релігійний діяч Іван Огієнко (1882–1972 рр.) назвав Б.Тена з-поміж видатних діячів на ниві слова 20-их років.

З 1924 року Б.Тен – у Києві. Тут він знайомиться з поетом і літературознавцем, перекладачем римських поетів, професором Київського університету Миколою Зеровим, який став його великим другом. Вони були кумами. Саме М.Зеров сприяв перекладацькій роботі, розвитку інтересу Б.Тена до старогрецької поезії. М.Зеров познайомив Миколу Васильовича з академіком О.І.Білецьким, а також із М.Т.Рильським; їхні зв'язки збереглися до останніх днів життя.

З О.І.Білецьким Б.Тен готував «Хрестоматію західноєвропейських літератур». Вона вийшла друком у 1931 році. В ній вміщені переклади Б.Тена творів А.Шеньє, пісень Французької революції та уривок із «Фауста» Гете. Б.Тен друкував свої твори як у світських, так і в церковних виданнях, зокрема, в органі Української автокефальної православної церкви – журналі «Церква і життя».

М.В.Хомичевський був ієреєм (потім – протоієреєм) Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), одним із ініціаторів

створення парафії цієї церкви в Житомирі, її уповноваженим, головою парафіяльної ради церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Членами цієї общини були відомі в Житомирі люди: шевченкознавець Є.О.Недадкевич, М.П.Гайдай та його дочка Зоя Гайдай, Є.М.Кудрицький.

Одночасно М.В.Хомичевський входив до складу Всеукраїнської православної церковної ради. В 1924 році його було обрано другим заступником її голови (1924–1926 рр.). Як священник УАПЦ, М.В.Хомичевський служив у різних київських церквах, у тому числі в Софіївському соборі – головному православному храмі України. Першоієрарх УАПЦ, митрополит Київський і всієї України Василь Липківський (1864–1937 рр.) у книзі «Відродження церкви в Україні. 1917–1930» неодноразово згадував М.В.Хомичевського як енергійну, талановиту людину, свідомого працівника.

Та недовго довелося Україні мати автокефальну церкву. Влада почала з нею запеклу боротьбу аж до знищення. Репресований був і М.В.Хомичевський. Архівні документи свідчать, що він був заарештований 7 серпня 1929 року Київським відділенням ДПУ УСРР і за постановою судової трійки ДПУ УСРР 4 лютого 1930 року засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Проте невдовзі вирок було замінено адміністративним засланням на Далекий Схід. Репресовані були сам митрополит В.Липківський, інші 32 єпископи, понад 1500 священників, тисячі віруючих УАПЦ.

М.В.Хомичевський сім років поневірявся у далеких від України краях. З Далекого Сходу почався довгий і болісний шлях повернення його в Україну аж восени 1936 року.

Переборювати всі життєві труднощі допомагала М.В.Хомичевському родина. В сім'ї панували культура, благородство, доброта, порядність, шанування, турбота, чуйне ставлення, увага, теплота, щирість, чесність, вірність. Його дружина – Апполінарія (Нара) Леонтіївна Ковальчук, камерна і оперна співачка, вокальний педагог, закінчила Київську

консерваторію (тоді – музично-драматичний інститут імені М.В.Лисенка), обрала долю декабристки. Вона покинула все: Київ, сцену, перший шлюб – і поїхала на Далекий Схід до Миколи Васильовича. Там вони почали подружнє життя. Він мав сімейне щастя. А 2 квітня 1933 року в них народився єдиний син Василько, саме Василько, як називалися давноруські князі.

Повернувшись із Далекого Сходу до Києва, Б.Тен працює протягом декількох місяців завідувачим літературною частиною Київського пересувного театру. Потім знову, аж до війни, йому забороняється жити в Україні. Знову – Російська Федерація: Калінін, Поволжя, Москва. Відчуження і недовіри до нього додала війна, зокрема, його перебування у німецькому полоні. В Україну, до Житомира, Б.Тен повернувся лише наприкінці 1945 року.

Куди б не закидала його доля, скрізь він продовжував творчо працювати, показував свій незламний характер. 1949 року настав переломний момент у його творчості та перекладацькому подвижництві. Він перекладає з давньогрецької мови «Прометея закутого» Есхіла. Його перу належать також переклади таких творів, як «Хмари», «Лісістрата», «Жаби» Аристофана, «Поетика» Аристотеля, «Антигона», «Цар Едіп» Софокла, «Медєя» Еврипіда; з німецької – «Розбійники» і «Вільгельм Телль» Шіллера; з англійської – «Ричард III», «Антоній і Клеопатра» Шекспіра; з французької – «Торквемада» Гюго, поезії А.-М.Шеньє та пісні Французької революції; з польської – «Лілля Венєда» й «Балладина» Ю.Словацького, «Кримські сонети» та інші поезії Адама Міцкевича; з російської – «Домик в Коломне» Пушкіна, «Живой труп» Л.Толстого та інші. Ще за життя Б.Тена, 1982 року, був виданий збірник перекладів античних творів «Давньогрецька трагедія». А раніше, 1970 року, коли авторові звернуло вже на восьмий десяток, вийшов єдиний збірник його сонетів «Зоряні сади».

Вагоме місце в житті Б.Тена посідала музика. Більше двадцяти років він очолював об'єднання житомирських композиторів, був одним із організаторів і першим художнім керівником Поліського народного хору «Льонок», нині – академічного ансамблю пісні і танцю ім. І.Сльоти. З його учнів по музичній лінії особливо відзначились Олександр Білаш і Вадим Гнедаш. Перший став відомим композитором, другий – керівником симфонічного оркестру.

Різнобічною була педагогічна діяльність Б.Тена. Він викладав латинську мову в Житомирському інституті іноземних мов та педагогічному інституті. Працював у музичному училищі й училищі культури. В училищі культури працював і його син Василько. Крім того, завідував літературною частиною обласного музично-драматичного театру, був ученим секретарем науково-методичної ради з питань літератури і мистецтва обласної організації товариства «Знання»; багато працював з творчою молоддю, ростив, учив, плекав, наснажував, допомагав.

Автор цих рядків був особисто знайомий із Б.Теном, неодноразово з ним зустрічався. Знайомство це започаткували мої батьки – жителі села Гадзинки Житомирського району. 1955 року відбулася їхня перша зустріч у Житомирі з Б.Теном та його родиною.

Микола Васильович, Нара Леонтіївна, Василько гостювали й у нас в Гадзинці. Моя мати пам'ятала Миколу Васильовича ще з 1924 року, коли він, будучи священиком УАПЦ, приїздив проводити службу в Гадзинській церкві.

Що мені запам'яталося? Вражали незвичайність, неординарність не тільки Миколи Васильовича, а й Нари Леонтіївни, Василька. В тій сім'ї панував культ жінки і книги. Він умів знайти підхід, спілкуватися з людиною будь-яких віку, статі, рівня освіти.

Любив складати різні каламбури. Наприклад: «на торта мені торт?» Любив жартувати. Коли мої батьки припрошували його і Нору Леонтіївну

в Гадзинці до частування, то він відповідав, що на перший день гості – золоті, на другий – срібні, а на третій – непотрібні.

І ще одне. Б.Тен не передплачував газет і журналів, пояснюючи це тим, що сьогодні йому потрібне одне видання, а завтра – інше. Він любив їх купувати, причому, протягом десятків років – в одного й того ж кіоскера, котрий ще продавав періодику відомому письменнику-драматургу Івану Кочерзі, який жив у Житомирі з 1914 по 1934 рік.

До реабілітації Б.Тен не дожив. Рішенням прокуратури м. Києва вона відбулася 10 січня 1990 року, по суті, разом з реабілітацією УАПЦ, що стала відроджуватися в Україні з 1989 року. Помер Микола Васильович 12 березня 1983 року, на вісімдесят шостому році життя.

Одіссея Б.Тена продовжилась і після його смерті. Він мав єдине прохання: щоб його прах поховали поруч із матір'ю, дружиною і сином. Але останнє бажання спочатку не було виконане. Його поховали на Корбутівському кладовищі, в місці, яке дісталось в порядку, так би мовити, черги. Тільки значно пізніше, 23 березня 1990 року, його волю виконали, перепоховавши на Смолянському кладовищі, як він і заповідав.

6 травня 1989 року в Житомирі вулицю ХХІІ з'їзду КПРС було перейменовано на вулицю Бориса Тена. Його ім'ям названо Житомирське обласне літературне об'єднання, а також вулиці в Рівному і Здолбунові. На будинку в Житомирі, де він мешкав, встановлено меморіальну дошку. Таку ж дошку встановлено у селі Дермані на будинку, де народився письменник. Іменем Бориса Тена названо обласні літературно-мистецькі премії в Житомирі і в Рівному, персональну стипендію в Рівненському інституті культури.

До 100-річчя від дня народження Бориса Тена на Смолянському кладовищі споруджено меморіальний комплекс і встановлено пам'ятник на його могилі роботи скульптора Антона Матвієнка, ним же розроблена й пам'ятна медаль з барельєфом ювіляра. Пам'ятник видатному

житомирянину відкрито й на подвір'ї Житомирської середньої школи № 24, де навчався його син Василько.